

UvA-DARE (Digital Academic Repository)

Subjectivity after Wittgenstein : Wittgenstein's embodied and embedded subject and the debate about the death of man

Bax, C.

Publication date
2009

[Link to publication](#)

Citation for published version (APA):

Bax, C. (2009). *Subjectivity after Wittgenstein : Wittgenstein's embodied and embedded subject and the debate about the death of man*. [Thesis, fully internal, Universiteit van Amsterdam]. Institute for Logic, Language and Computation.

General rights

It is not permitted to download or to forward/distribute the text or part of it without the consent of the author(s) and/or copyright holder(s), other than for strictly personal, individual use, unless the work is under an open content license (like Creative Commons).

Disclaimer/Complaints regulations

If you believe that digital publication of certain material infringes any of your rights or (privacy) interests, please let the Library know, stating your reasons. In case of a legitimate complaint, the Library will make the material inaccessible and/or remove it from the website. Please Ask the Library: <https://uba.uva.nl/en/contact>, or a letter to: Library of the University of Amsterdam, Secretariat, Singel 425, 1012 WP Amsterdam, The Netherlands. You will be contacted as soon as possible.

Samenvatting

Subjectiviteit na Wittgenstein

Het doel van dit proefschrift is in feite tweeledig. Het wil in de eerste plaats een grondige analyse geven van Wittgensteins mens- of subjectbegrip, en tracht in de tweede plaats - naar aanleiding van en met het oog op deze analyse - de bezwaren te evalueren die vaak tegen een dergelijke visie op het menszijn worden ingebracht.

Zoals in de inleiding tot deze dissertatie wordt uitgelegd, heeft zich in de vorige eeuw een duidelijke ontwikkeling voorgedaan in de (continentale) filosofie. Nadat Heidegger de vraag naar het wezen van de mens weer bovenaan de wijsgerige agenda plaatste en met zijn *Daseinsanalytik* een alternatief bood voor de traditionele uitleg van de mens als in de kern een denkend ding, werd het Cartesiaanse subject ten tijde van het postmodernisme voorgoed ten grave gedragen. Filosofen betoogden redelijk eensgezind dat de mens niet als een van anderen en van het lichaam onafhankelijke substantie begrepen kan worden, maar juist als een wezenlijk belichaamd en sociaal bepaald zijnde moet worden gezien.

Naast Heidegger zijn het met name denkers als Derrida, Foucault en Lyotard die voor deze wijsgerige ontwikkeling verantwoordelijk worden gehouden, maar ook (de late) Wittgenstein wordt er vaak mee in verband gebracht. Dat is niet ten onrechte, want hoewel Wittgenstein vooral bekend staat als taalfilosoof, hebben veel van zijn overdenkingen eveneens betrekking op het thema subjectiviteit. Zo onderzoekt hij wat het betekent om te zeggen dat de geest iets innerlijks is, en laat hij zien dat de uitdrukking van zelfs de meest persoonlijke gedachten en gevoelens, afhankelijk is van iemands sociaal-culturele achtergrond. Het mag dan ook opmerkelijk heten dat er tot op heden geen gedetailleerde studie van Wittgensteins visie op het menszijn is verschenen. Wittgensteins argumenten *tegen* het traditionele subjectbegrip zijn weliswaar uitgebreid geanalyseerd, zijn inzichten zijn ook vergeleken met die van andere herdenkers van subjectiviteit, maar een grondige bespreking van zijn eigen, positieve alternatief ontbrak vooralsnog.

Deze dissertatie wil in dat hiaat voorzien, en daartoe geeft het allereerst een lezing van Wittgensteins methodologische opvattingen. Wat het ontbreken van een

studie naar zijn alternatieve mensbeeld namelijk ten dele kan verklaren, is dat Wittgenstein vooral te boek staat als een denker die, in plaats van constructieve bijdrages te leveren aan filosofische discussies, een einde hoopt te maken aan ieder wijsgerig debat. In het tweede hoofdstuk van dit proefschrift wordt betoogd dat dit beeld niet geheel recht doet aan Wittgensteins visie op wat de filosofie kan en vermag. Hij wijst weliswaar op een zeker risico dat gepaard gaat met wijsgerige theorievorming maar concludeert daaruit niet dat we beter kunnen stoppen met filosoferen. Zijns inziens loopt de filosofie het gevaar om in haar streven naar algemene inzichten het particuliere onrecht aan te doen, maar hij incorporeert dit besef in de wijze waarop hij zelf filosofie bedrijft.

Na Wittgensteins werkwijze aldus in een wat constructiever daglicht te hebben geplaatst, wordt in het derde hoofdstuk een eerste schets van zijn alternatieve subjectbegrip gegeven. Daartoe wordt zijn zogenaamde filosofie van de psychologie geraadpleegd: een postuum verschenen verzameling overdenkingen die, direct of indirect, de verhouding tussen lichaam en geest tot onderwerp hebben. Volgens het beeld dat uit deze overdenkingen naar voren komt, kunnen gedachten en gevoelens niet begrepen worden als letterlijk innerlijke objecten die aan de uitdrukking ervan voorafgaan, maar zijn innerlijk en uiterlijk altijd al intrinsiek verbonden. In Wittgensteins optiek is het subject bovendien niet alleen voor het verwerven van psychologische expressies, maar ook voor de ontwikkeling van zijn geestelijk leven zelf, afhankelijk van de mensen om hem heen. Zoals Wittgensteins analyse kan worden samengevat, lokaliseert hij psychologische verschijnselen niet in de mens maar aan de mens of zelfs in de betrekking tussen mensen. Het Wittgensteinaanse subject is met andere woorden wezenlijk belichaamd en sociaal.

De studie “Subjectiviteit na Wittgenstein” wil echter niet volstaan met deze uitleg van Wittgensteins mensbeeld; het tracht ook op een andere wijze een bijdrage te leveren aan het debat dat is losgebarsten rond het thema subjectiviteit. Hoewel de inzichten van Wittgenstein en de postmodernisten namelijk veel bijval hebben gekregen, hebben hun ideeën ook tot ongemeen scherpe veroordelingen geleid. Deze kritiek betreft vooral de consequenties die hun visie op het menszijn zou hebben, en wel op twee belangrijke terreinen: de ethiek en de politiek.

Volgens critici die hun pijlen richten op de consequenties van de eerste soort zou de verwerping van het idee dat de mens vooraleerst een denkend ding is - hoe discutabel dat idee ook moge zijn - leiden tot het verdwijnen van een duidelijke *locus* voor het toeschrijven van zaken als kwaadaardige intenties en morele verantwoordelijkheid, hetgeen uiteindelijk vele malen ernstiger is: Wittgenstein en de postmodernisten zouden ons daarmee elk centrum of focuspunt voor de ethiek ontnemen. Critici die zich richten op de consequenties van de tweede soort betogen op vergelijkbare wijze dat met de ondergraving van het idee dat de mens een volkomen autonoom wezen is – hoeveel er ook op dat idee valt aan te merken – de heroriëntatie van subjectiviteit politiek irrelevant of zelfs ronduit gevaarlijk

wordt. Door te stellen dat het subject het lijdzame product is van zijn sociaal-politieke context zouden Wittgenstein en de postmodernisten elke *locus* van verandering en verzet doen verdwijnen en zo zelfs de meest onrechtvaardige politieke constellaties buiten het bereik van interventie plaatsen.

Deze argumenten tegen het postmodernisme of post-Cartesianisme worden besproken in twee thematische tussenhoofdstukken waarmee de exegese van Wittgensteins teksten in de eigenlijke hoofdstukken afgewisseld wordt. In beide intermezzo's worden evenwel direct vraagtekens geplaatst bij de validiteit van deze tegenwerpingen. Zoals wordt opgemerkt is de vraag naar het wezen van de mens niet zonder ethisch-politieke lading, maar staat het geenszins vast dat alleen een (gedeeltelijk) Cartesiaanse uitleg van subjectiviteit ethisch en politiek verantwoord is. Het tegengestelde zou namelijk ook betoogd kunnen worden, en vormt juist vaak een belangrijke motivatie voor het bekritisieren van de Cartesiaanse model.

Verdere reflectie op de waarde van de ethisch-politieke argumenten tegen het post-Cartesianisme wordt echter uitgesteld tot de conclusie. Uitgelegd wordt dat de validiteit ervan ook een kwestie is van de lezing van het post-Cartesianisme waarop de tegenargumenten zijn gebaseerd. Want zelfs als ethiek en politiek alleen binnen een Cartesiaans kader denkbaar zijn, gaan de objecties tegen de herdenkers van subjectiviteit alleen op wanneer zij daadwerkelijk het tegengestelde van het Cartesianisme voorstaan. In eerste instantie worden de verwijten aan het adres van de post-Cartesianisten dan ook opgevat als een uitnodiging om (in elk geval) Wittgensteins alternatieve uitleg van de lichaam-geest en zelf-ander verhouding nader te bestuderen. Op deze wijze is het, in lijn met het tweeledig doel van deze studie, niet alleen mogelijk om de geldigheid van de argumenten tegen het post-Cartesianisme in alle facetten te onderzoeken, maar kan ook Wittgensteins bijdrage aan deze filosofische ontwikkeling in meer detail worden gekarakteriseerd.

Om te onderzoeken of Wittgenstein het Cartesianisme zodanig herformuleert dat hij van het innerlijk niets meer overlaat (en dus het vermeende centrum van de ethiek zou doen verdwijnen) worden in het vierde hoofdstuk zijn overdenkingen over het religieus geloof geraadpleegd - een thema waar hij zich zijn hele leven intensief mee beziggehouden heeft. Wittgensteins filosofie van de religie wordt niet bestudeerd omdat hij daarin een theorie van de ethiek formuleert, maar omdat hij in deze overdenkingen het religieus geloof beschrijft als een bij uitstek persoonlijke aangelegenheid. Dit lijkt in sterk contrast te staan met de nadruk die hij in zijn filosofie van de psychologie legt op de publieke expressie van mentale fenomenen, en biedt daarmee een duidelijke aanwijzing dat Wittgenstein wel degelijk ruimte laat voor het toeschrijven van bijvoorbeeld intenties en overtuigingen aan een individu, of deze nu van ethische, religieuze of andere aard zijn.

Uitgelegd wordt dat Wittgenstein het persoonlijke karakter van het religieus geloof weliswaar niet in termen van innerlijkheid kan uitleggen maar het wel op een andere wijze verdisconteert: hij lokaliseert het geloof in de rode draad die door iemands leven loopt of in de richting die iemand aan zijn bestaan geeft. Opgemerkt

wordt echter ook dat daarmee niet elk contrast tussen Wittgensteins filosofie van de psychologie en zijn filosofie van de religie is opgelost. Waar hij namelijk stelt dat het subject slecht bepaalde gedachten en gevoelens kunnen worden toegeschreven wanneer het zich bepaalde gemeenschappelijke uitdrukkingsspatronen heeft eigen gemaakt, betoogt hij dat het wat religie betreft aan de gelovige zelf is hoe hij zijn geloof vorm geeft. Wittgensteins filosofie van de religie mag in harmonie zijn met zijn met zijn non-Cartesiaanse uitleg van de lichaam-geest verhouding, het is nog onduidelijk hoe deze visie zich verdraagt met zijn alternatieve uitleg van de verhouding tussen individu en gemeenschap.

Nadat in het tweede tussenhoofdstuk wordt beschreven hoe het ook met name de ondermijning van het Cartesiaanse zelf-ander schema is dat de politieke argumenten tegen het post-Cartesianisme informeert, wordt in het vijfde hoofdstuk bestudeerd met welk concept van gemeenschap Wittgensteins heroriëntatie van het Cartesianisme gepaard gaat. Uitgelegd wordt dat op deze wijze zowel de exegetische geldigheid van de politieke bezwaren tegen het post-Cartesianisme, als het resterende contrast tussen Wittgensteins psychologische en Wittgensteins religieuze overdenkingen, nader onderzocht kunnen worden. En het is *On Certainty* dat met dit tweeledige doel geraadpleegd wordt.

Deze verkenningen, geschreven in de laatste jaren voor Wittgensteins dood, zijn vooral bekend vanwege hun kentheoretische inzichten, maar ze onderzoeken ook expliciet de processen waarmee kinderen tot volwaardige deelnemers aan sociale praktijken worden gemaakt. Hoewel de conclusies die Wittgenstein daaraan verbindt op het eerste gezicht uiterst conservatief lijken, wordt betoogd dat hij noch meent dat het subject geheel en al het product is van zijn opvoeding, noch meent dat deze opvoeding het later onmogelijk maakt om afstand te nemen van wat de gemeenschap gewoon of vanzelfsprekend vindt. Wittgensteins analyse bevat namelijk een sterke naturalistische component, die evenwel niet tot een organische opvatting van gemeenschap leidt waarin voor afwijking of afstand geen enkele ruimte is. Zijn naturalisme leidt niet tot organicisme en zijn conventionalisme leidt niet tot determinisme

Na een recapitulatie van de vergaarde inzichten aangaande Wittgensteins subjectbegrip eindigt deze studie dan ook met de conclusie dat noch de ethische noch de politieke verwijten aan het adres van de herdenkers van subjectiviteit exegetisch geldig zijn, in ieder geval wat Wittgenstein betreft. Bovendien wordt betoogd dat dergelijke argumenten, of ze nu voor of tegen het Cartesianisme worden ingezet - ook post-Cartesianisten argumenteren immers vaak in ethisch-politieke termen - überhaupt niet wenselijk zijn, althans niet wanneer ze in de vorm van een onvoorwaardelijke eis komen. Hoewel ethische en politieke overwegingen namelijk belangrijk en overtuigend zijn, is het zaak om noch een bepaalde visie op het menszijn, noch een bepaalde visie op ethiek en politiek bij voorbaat te vrijwaren van discussie. Dat is echter precies wat ethisch-politieke argumenten, vanwege hun gewicht en gezag, onverhoopt tot gevolg kunnen hebben.